

ZŁOŻENIA NOMINALNE JĘZYKÓW ZACHODNIOGERMAŃSKICH¹

Stosunkowo obszerna literatura przedmiotu, zarówno teoretyczna jak i materiałowa, przypadająca w głównej mierze na okres szkoły młodogramatyków, zajmuje się złożeniami ze stanowiska przede wszystkim ewolucyjnego i koncentruje się na badaniach formy językowej. Brak natomiast prac zajmujących się złożeniami od strony synchronicznego stanu języka, traktujących nie o ich pochodzeniu i rozwoju, tylko o ich funkcji w systemie językowym. Wychodząc z założenia, że badanie synchroniczne winno poprzedzić badania o charakterze historycznym, pomijamy w zasadzie ewolucyjny punkt widzenia i zajmujemy się złożeniami, jako elementami pełniącymi określone funkcje w systemie językowym. Temat potraktowany został porównawczo na materiale języków zachodniogermańskich z dążeniem do uogólnień nie zniekształcających problematyki, właściwej każdemu językowi z osobna.

I. UWAGI METODOLOGICZNE

Stan współczesnego językoznawstwa pozwala na przeprowadzenie szeregu istotnych dystynkcji, niezbędnych w analizie poszczególnych języków. Punkt wyjścia dla naszych badań językowych stanowi tekst, tzn. ciąg foniczny, któremu w sposób konwencjonalny po stronie rzeczywistości odpowiadają pewne elementy. Tekst jest zjawiskiem indywidualnym, określonym co do miejsca i czasu. Obejmuje zarówno cechy indywidualne,

---

¹ Artykuł powyższy jest streszczeniem rozprawy doktorskiej pt. *Die nominalen Wortzusammensetzungen in den westgermanischen Sprachen*. Wrocław 1961.

właściwie osobie wytwarzającej tekst jak i cechy wspólne, występujące w każdorazowej realizacji poszczególnego tekstu. Na podstawie obserwacji stosunku tekstu do elementów rzeczywistości dochodzimy do poszczególnych jednostek tekstu (np. morfemów tekstowych). Zarówno po stronie tekstu, jak i elementów rzeczywistości zauważyć można zespół cech relewantnych (istotnych), ze względu na pełnienie funkcji komunikatywnej. Cechami relewantnymi tekstu są więc pośród licznych innych jedynie te cechy, które pełnią funkcję komunikatywną, zaś cechami relewantnymi rzeczywistości te cechy, które komunikowane są za pomocą tekstu. Cechy relewantne tekstu określamy terminem *element językowy*, cechy relewantne rzeczywistości zaś terminem *znaczenie*. Nieodróżnienie faktu odnoszenia się elementu tekstowego do elementu rzeczywistości od faktu komunikowania przez element językowy cech relewantnych elementu rzeczywistości, doprowadziło w praktyce wielu badaczy do zgubnych w skutkach wniosków. Elementy językowe, np. morfemy językowe, są przedmiotem naszych zainteresowań tylko o tyle, o ile po stronie rzeczywistości odpowiadają im znaczenia. I odwrotnie, znaczenia (= zespoły cech relewantnych elementów rzeczywistości) interesują nas tylko ze względu na wystąpienie po stronie tekstu morfemów, które je komunikują. Mówiąc o morfemach należy zatem odróżnić: 1. formę po stronie tekstu, 2. znaczenie po stronie rzeczywistości. Funkcje językowe pełnić mogą zarówno forma, jak i znaczenie. Funkcja formy morfemu polega na tym, że komunikuje rzeczywistość (funkcja semantyczna). Między znaczeniami morfemów natomiast może zachodzić funkcja syntaktyczna, polegająca na określeniu znaczenia jednego morfemu przez znaczenie morfemu drugiego. Tak w złożeniu, np. *Tischtuch*, funkcja semantyczna zachodzi między formą złożenia *Tischtuch* a znaczeniem *obrus*. Funkcja syntaktyczna polega na relacji między znaczeniem morfemów składowych *Tisch* oraz *Tuch*.

Odróżnienie jednostek tekstowych od językowych przeprowadzone w zakresie najmniejszych elementów znaczących, ważne jest także dla konstrukcji morfemów. Konstrukcja tekstowa to każda konstrukcja morfemów, występująca w określonym tekście. Konstrukcja językowa natomiast, to tylko te ce-

chy konstrukcji, które są wspólne i charakterystyczne dla wszystkich konstrukcji danego typu. Tak np. złożenia *Fensterglas*, *Stuhllehne*, *Bilderrahmen* stanowią trzy różne konstrukcje tekstowe, będące realizacją tylko jednej konstrukcji językowej.

Od znaczenia elementów językowych odróżnić należy znaczenie, jakie wnosi kontekst, konsytuacja oraz wiedza o przedmiotach oznaczanych. Kontekst posiadać może dwojaką funkcję: może on 1. dodatkowo informować o przedmiotach (sprawach) komunikowanych przez morfemy oraz 2. być znakiem wyboru jednego ze znaczeń morfemu wieloznacznego. Takie same funkcje spełniać może także konsytuacja, w której zachodzi realizacja tekstu. Sprawą różną od kontekstu i konsytuacji jest wiedza o przedmiotach oznaczanych, posiadana przez używających języka. W wypadku złożenia rodzaj stosunku między znaczeniami składowymi jest wynikiem wiedzy o przedmiotach oznaczanych. Tak np. fakt, że w złożeniach *Sommerhut* i *Filzhut* raz mamy do czynienia z kapeluszem, który nosi się w lecie, drugi raz z kapeluszem z filcu, nie wynika ze znaczenia elementów złożenia, lecz z naszej wiedzy o lecie, filcu i kapeluszu oraz relacjach, mogących między nimi zachodzić. W literaturze dotychczasowej przedmiotu nieodróżnienie tych zasadniczo różnych spraw, spotyka się prawie potocznie.

II. WYRAZ PROSTY, ZŁOZENIE A GRUPA WYRAZOWA

Przed przystąpieniem do szczegółowej analizy złożzeń konieczne jest określenie przedmiotu badań i oddzielenie go z jednej strony od wyrazu prostego, z drugiej strony od grupy wyrazowej. Wyraz prosty stanowi często jednostkę znaczeniową dalej już niepodzielną, nie stanowi on jednak najmniejszej jednostki znaczeniowej w ogóle. Co prawda wyrazy takie jak niem.: *Tisch*, *schön*, ang.: *steam*, *great* są jednostkami niepodzielnymi pod względem znaczeniowym, jednak w wypadku wyrazów takich jak niem.: *Tischchen*, *schöner*, ang.: *steamer*, *greater* mamy do czynienia z konstrukcjami morfemów, tj. dalej już nie podzielnymi jednostkami znaczeniowymi. O ile więc wyraz prosty jest czasem morfemem pojedynczym a czasem

konstrukcją morfemiczną, o tyle złożenie stanowi zawsze konstrukcję morfemów. Porównując konstrukcje typu niem. *schreibend*: *Schreibtisch* stwierdzamy, że w wyrazie prostym tylko jeden morfem jest wymienny, np. *schreib-end*, *geh-end*, *lach-end* podczas gdy morfem *-end* występuje w każdej realizacji konstrukcji tego typu. W złożeniu natomiast wymienne są wszystkie morfemy, np. *Schreib-tisch*, *Näh-tisch*, *Näh-nadel* itd. Żaden stały niewymienny morfem do konstrukcji złożenia nie należy. I tak różnice między wyrazem prostym a złożeniem sprowadzamy do następujących:

1. złożenie stanowi zawsze konstrukcję, wyraz może nią być, często jednak bywa pojedynczym morfemem;

2. jeśli wyraz jest konstrukcją, to jeden jego człon jest morfemem niewymiennym. W złożeniu natomiast wszystkie człony są morfemami wymiennymi.

Dla uchwycenia różnic między złożeniem a grupą wyrazową analizujemy przykłady typu

niem.	Stuhllehne	:	Lehne des Stuhles
dniem.	strateneck	:	eck von eine strat
hol.	schaapskooi	:	kooi voor schapen
ang.	sunrise	:	rise of the sun

Zarówno w złożeniu jak i grupie wyrazowej zauważyć można stosunek semantyczny, polegający na określeniu znaczenia jednego morfemu przez znaczenie drugiego. Podczas gdy w grupie wyrazowej istnieją morfemy gramatyczne *des-es*, *von*, *voor*, *of*, komunikujące te stosunki, w złożeniu takich elementów materiałowych brak. Czynnikiem komunikującym okazuje się tu związek syntagmatyczny (styczności) między morfemami składowymi złożenia. Faktowi formalnemu, że morfem *x* występuje w bezpośredniej styczności przed morfemem *y*, odpowiada w sposób regularny fakt semantyczny, polegający na tym, że znaczenie morfemu *x* określa znaczenie morfemu *y*. Ponieważ związek syntagmatyczny (szyk i odległość) morfemów złożenia jest relewantny, zmiana szyku pociąga za sobą zmianę znaczenia złożenia, np. *Vaterhaus*, *Hausvater*; *horse-race*, *race-horse*, zmiana bezpośredniej styczności morfemów zaś, powoduje rozbitcie złożenia. Związkowi syntagmatycznemu po stronie

formy odpowiada w sposób regularny związek semantyczny po stronie rzeczywistości pozatekstowej. Inaczej w grupie wyrazowej. Ponieważ omawiany związek semantyczny komunikowany jest za pomocą morfemów gramatycznych, związek syntagmatyczny jest tu nierelevantny. Zarówno szyk morfemów leksykalnych jak również ich odległość od siebie mogą ulec zmianie bez uszczerbku dla znaczenia tych grup wyrazowych (*die Lehne des Stuhles : des Stuhles Lehne, een kooi voor schapen : voor schapen een kooi* itd.).

Zasadniczą różnicę między złożeniem a grupą wyrazową zauważyć można także na płaszczyźnie funkcji syntaktycznej. Biorąc pod uwagę przykłady typu

das schwarze Brot	:	das Schwarzbrot
de junge fru	:	de jungfru
de grote handel	:	de groothandel
the black bird	:	the blackbird

zauważyć można, że człon sekundarny w złożeniu (*schwarz, jung* itd.) pełni wyłącznie funkcję określenia członu prymarnego (*brot, fru* itd.), sam natomiast określany nigdy nie bywa. Inaczej w grupie wyrazowej. Tu człon sekundarny (określający) może być zarazem członem określanym. Np. *das sehr schwarze Brot, a very black bird*. Przysłowki, które w grupie wyrazowej stanowią elementy tercjalne, w pozycji przed złożeniem stanowiłyby elementy sekundarne, nie byłyby więc już przysłówkami, por.: *ein besonders grosser Handel: ein besonderer Grosshandel, a specially black bird : a special blackbird*.

O ile na podstawie dotychczas wyróżnionych cech oddzielić można jednoznacznie złożenie od grupy wyrazowej w językach: niemieckim, dolnoniemieckim i holenderskim, o tyle język angielski przysparza tu większe trudności. Autorzy zajmujący się tym problemem (Jespersen, Koziol, Fijn van Draat, Schubiger), są zdania, iż oddzielenie angielskich złożów od grup wyrazowych możliwe jest jedynie na płaszczyźnie semantycznej. Ze złożeniem miałoby się wtedy do czynienia *if the meaning of the whole cannot be logically deduced from the meaning of the elements separately* (Jespersen). Niesłuszność tego poglądu, wywodzącego się jeszcze od Brugmanna, wykazana

została już przez Bloomfielda. Z drugiej strony i pogląd Bloomfielda, dopatrującego się różnic między złożeniem a grupą wyrazową w akcentuacji, nie wydaje się słuszny. Dla języków: niemieckiego, dolnoniemieckiego i holenderskiego, określenie: konstrukcja, składająca się z morfemów wymiennych, nieprze-stawialnych i nierozdzielalnych, której człon sekundarny nigdy nie bywa determinowany przez element, znajdujący się poza konstrukcją — jest jednoznacznym odróżnieniem złożenia, zarówno od wyrazu jak i grupy wyrazowej. W języku angielskim natomiast zauważyć można konstrukcje, posiadające pewne cechy właściwe złożeniom a zarazem pewne cechy, charakterystyczne dla grupy wyrazowej. Tak np. zdolność uczestniczenia w konstrukcji z *one*, typu *this book is a good one*, właściwa jest tylko przymiotnikom i rzeczownikom przydawkowym, jeśli nie są członami złożenia. Zdanie *the house was a green one* możliwe jest tylko, jeśli *green house* znaczy — 'zielony dom', a więc jeśli jest grupą wyrazową. Człon złożenia *greenhouse* 'cieplarnia' w konstrukcji tej uczestniczyć nie może. Tymczasem zauważyć można konstrukcje, które ze względu na relewantność szyku i odległości morfemów należałoby uznać za złożenia, a których członki jednak wchodziły w konstrukcje z *one*, np.

corner house	:	that house is a corner one
convent voice	:	her quiet voice was a convent one
business visit	:	my visit is a business one

Drugą cechą łączącą konstrukcje tego typu z grupami wyrazowymi to fakt, że człon sekundarny konstrukcji może być determinowany przez człon tercjalny, co w złożeniu jest, jak już wspomniano, niemożliwe, por.

it was a quiet, refined a l m o s t convent voice
yesterday it was a p u r e l y business visit.

Konstrukcje tego typu nie są ani złożeniami, ani grupami wyrazowymi, posiadają jednak zarówno cechy łączące je ze złożeniami jak i grupami wyrazowymi.

III. FORMA ZŁOZEŃ

Odróżnić należy: 1. elementy materiałowe, 2. relacje między nimi. Prymarne elementy materiałowe to morfemy oraz elementy międzymorfemowe, sekundarne to akcent i intonacja. Rozdział omawia metody wydzielenia z konstrukcji morfemów składowych. Przenosząc wyniki badań fonologicznych na teren morfologii, wykazuje na materiale języka holenderskiego istnienie wariantów tekstowych morfemów, występujących w złożeniu, omawiając między innymi warianty posiadające identyczną formę, będące jednak realizacją różnych morfemów językowych. Dokładną analizę poświęca elementom międzymorfemowym (*Fugenglieder*) poszczególnych języków, wykazując, iż elementy te nie spełniają funkcji semantycznej, lecz funkcję delimitatywną. Stanowią one sygnały, ukazujące granicę między poszczególnymi morfemami. Również akcent złożenia nie spełnia w omawianych językach na ogół funkcji znaczeniowej. Rozdział dyskutuje z poglądami van Lessen, która ze zjawiskiem akcentuacji holenderskiej łączy fakt znaczeniowy. Niepórozumienie powstało w wyniku nieodróżnienia znaczenia od oznaczania, faktu komunikowania przez morfem zespołu cech istotnych elementu rzeczywistości, od faktu odnoszenia się morfemu do konkretnego elementu rzeczywistości. Elementem niematerialnym po stronie formy jest związek syntagmatyczny między morfemami (szyk i odległość). Temu związkowi formalnemu odpowiada związek semantyczny. Dla pełnienia funkcji semantycznej złożenia wchodzi więc w rachubę: 1. morfemy oraz 2. związek syntagmatyczny między nimi.

IV. FUNKCJA ZNACZENIOWA ZŁOZEŃ

Stan językoznawstwa współczesnego pozwala na dyskusję z poglądami szkoły młodogramatyków na znaczenie wyrazów, wywierającymi jeszcze dziś przemożny wpływ na badaczy. Poglądy te cechuje psychologizm i indywidualizm, utrudniające w znacznej mierze uchwycenie prawdziwego stanu rzeczy. Punktem wyjścia naszej analizy tematycznej jest zrozumienie znaczenia wyrazu jako zespołu cech konstytutywnych elementu

rzeczywistości zakomunikowanych przez element językowy. Od znaczenia odróżnić należy oznaczanie, fakt odnoszenia się elementu tekstowego do konkretnego elementu rzeczywistości. Tak dla przykładu dolnoniemieckie złożenie *näsendrucker* nie znaczy bynajmniej — jak to sugerują słowniki — 'trumna z płaską pokrywą', lecz jedynie oznacza ten przedmiot. Może ono oznaczać zależnie od sytuacji również inne przedmioty, np. okulary uciskające nos. Znaczenie złożenia równe jest znaczeniom morfemów składowych z uwzględnieniem faktu odpowiadającego związkowi syntagmatycznemu, a polegającego na tym, że znaczenie pierwszego morfemu określa znaczenie drugiego. Ponieważ w znaczeniu złożenia odróżnić można znaczenia morfemów składowych, występujących również poza złożeniem, zajmujemy się z kolei stosunkiem znaczeń morfemów, występujących w złożeniu do znaczenia tychże morfemów, występujących poza konstrukcją złożenia. Badanie złożzeń wszystkich wymienionych języków doprowadza do następujących klas zjawisk:

1. Znaczenie morfemów składowych złożenia równe jest znaczeniu tychże morfemów poza złożeniem, np. *Apfelbaum*, *airpost*.

2. Pewne cechy znaczenia jednego z morfemów, znanego z innych kolokacji, w złożeniu nie występują, np. *Handschuh*, *pirdappel*. Zauważyć można, iż ten sam morfem w różnych złożeniach komunikować może za każdym razem inny zespół cech, np. morfem *Kopf* w złożeniu *Kopfschützer* komunikuje wszystkie cechy relewantne głowy, w *Krautkopf* czy *Kopfsalat* zaś tylko kształt głowy, w *Brückenkopf* natomiast dominującą funkcję głowy w stosunku do pozostałych części ciała. Znane są również wypadki, gdzie taki sam zespół cech elementu rzeczywistości komunikowany bywa za pomocą różnych morfemów, przy czym w obu wypadkach znaczenie tych morfemów w złożeniu bywa „uboższe” od znaczeń tychże morfemów poza złożeniem, por. hol. *zaagbok*, *zaagstoel*, które oba znaczą to, co niem. *Sägebock*. Chodzi tu o zjawisko znane w stylistyce pod nazwą metafora, a polegające w swojej istocie na zasłonięciu pewnych cech znaczeniowych przez kontekst. W złożeniu kon-

tekstem tym jest sąsiadujący człon złożenia. I tak w cytowanych złożeniach *Handschuh*, *pirdappel* znaczenie pierwszego członu nie dopuszcza wszystkich cech znaczeniowych *buta* czy *jabłka*, eliminując wszystkie te cechy, które w relacji ręka : but, koń : jabłko, gdzie znaczenie pierwszego morfemu określa znaczenie drugiego, nie mogą zachodzić. Pozostałe cechy znaczeniowe już nie stanowią znaczenia morfemu, znanego z innych kolokacji, *Handschuh* to nie but, *pirdappel* to nie jabłko.

3. Znaczenie jednego morfemu złożenia jest inne, niż znaczenie tegoż morfemu poza złożeniem, np. *grootknecht*, *greatcoat*. Znaczenie morfemu drugiego jest równe ze znaczeniem tego morfemu, znanego z innych kolokacji, znaczenie morfemu pierwszego natomiast jest zasadniczo różne od znaczenia tegoż morfemu poza złożeniem. Odróżnić tu należy dwie sytuacje. W pierwszej wspomniana różnica znaczeniowa występuje tylko jedyny raz, np. *greatcoat*, mamy wtedy do czynienia z konstrukcją nieregularną.

Druga sytuacja zachodzi, gdy to „nieregularne” znaczenie występuje w większej ilości konstrukcji, np. *Grossvater*, *Grossmutter*, *Grossonkel*, *Grosstante* itd. Znaczenie pierwszego morfemu jest we wszystkich tych założeniach takie samo, różni się jednak od znaczenia tego morfemu, występującego poza złożeniem, czy nawet w innych złożeniach (*Grosstadt*, *Grosshandel* itd.). Mówimy w tym wypadku o konstrukcjach względnie regularnych. Do konstrukcji tych zaliczyć należy także wszystkie złożenia znane pod terminem „złożenia wzmacniające” (*verstärkende Zusammensetzungen*), takie jak *Mordsangst*, *Mordsrausch*, *Mordskerl*; *blitzblank*, *blitzdumm*, *dog-sick*, *dog-drunk* itd.

W dalszym ciągu wywodów zajmiemy się złożeniami których pierwszy człon stanowi morfem gramatyczny. Analiza semantyczna materiału języków zachodniogermańskich prowadzi do ustalenia następujących klas:

1. Konstrukcje, których znaczenie wynika ze znaczeń morfemów składowych, z uwzględnieniem prawa gramatycznego. W języku niemieckim z takimi konstrukcjami mamy do czynienia w następujących wypadkach:

a. obok złożenia nie istnieje żadne złożenie werbalne, w skład którego wchodziłyby te same morfemy, występujące w złożeniu nominalnym: *Vorort, Untergrund*,

b. obok złożenia istnieje złożenie werbalne nierozdzielne oraz derywacja ze sufiksem *-ung*: *Überdach, überdachen, Überdachung*,

c. obok złożenia istnieje złożenie werbalne rozdzielne: *Vorarbeit, vorarbeiten*,

d. obok złożenia istnieją złożenia werbalne rozdzielne i nierozdzielne oraz derywacja ze sufiksem *-ung*: *Überkleid, überkleiden, überkléiden, Überkleidung*.

2. Konstrukcje, których znaczenie nie wynika ze znaczeń morfemów składowych, a odpowiada znaczeniu odpowiednich złożów werbalnych. Tu odróżnić należy następujące sytuacje:

a. jeśli obok złożenia istnieje złożenie werbalne rozdzielne lub nierozdzielne, to znaczenie złożenia odpowiada znaczeniu tego złożenia werbalnego: *Vorfall, vorfallen*,

b. jeśli obok złożenia istnieje złożenie werbalne zarówno rozdzielne jak i nierozdzielne, to znaczenie złożenia odpowiada znaczeniu złożenia werbalnego rozdzielnego: *Überfluss, überfliessen, überfließen*.

3. Konstrukcje polisemantyczne, które należą zarówno do 1. jak i 2.: *Vorschlag* wstępne uderzenie, *Vorschlag* propozycja.

4. Twory, których podzielności formalnej nie odpowiada podzielność semantyczna: *Vorrat, umstand, overmoed*.

Osobny rozdział w dotychczasowej literaturze przedmiotu stanowią tzw. „złożenia zaciemnione” (*verdunkelte Zusammensetzungen*). Pod historycznym terminem ukryte są z synchronicznego punktu widzenia, cztery zasadniczo różne zjawiska:

1. Morfemy pojedyncze, twory nie posiadające podzielności formalnosemantycznej: *Amboss, Antlitz*.

2. Konstrukcje, wykazujące regularne związki alternacyjne jednego członu, podczas gdy człon drugi występuje tylko i wyłącznie w danej konstrukcji; *Mettwurst, Himbeere*.

3. Konstrukcje wykazujące regularne związki alternacyjne obu członów, przy czym jeden człon występuje tylko w nielicznych innych konstrukcjach: *Stiefmutter, Keksweib*.

4. Konstrukcje wykazujące regularne związki alternacyjne obu członów, przy czym jeden człón znajduje się z innym morfemem w związku alternacyjnym (synchronicznym), a z innym w związku etymologicznym: *Friedhof*, *Sündflut*. Z synchronicznego punktu widzenia twory te stanowią złożenia o konstrukcji regularnej.

O ile dotychczas przedmiotem rozważań był stosunek znaczeń składowych złożenia do znaczenia konstrukcji, to tematem kolejnych stron jest zagadnienie rodzaju relacji semantycznych między znaczeniami morfemów składowych złożenia. Zagadnienie stanowiące centrum zainteresowań naukowców takich jak Noreen, Paul czy Hirt jest o tyle ważne, że badania wymienionych autorów kończyły się twierdzeniem o niemożliwości klasyfikacji złożów ze względu na wielką różnorodność relacji semantycznych. Czynnikiem uniemożliwiającym postęp badań było nieodróżnienie rodzaju relacji semantycznych od samego znaczenia złożów. Autorzy byli zdania, iż do znaczenia złożenia np. *gold-field* należy oprócz znaczenia morfemów składowych *gold* i *field* oraz relacji determinacyjnej między *gold* i *field* również rodzaj tej relacji, *field*, na którym znajduje się *gold*. Ponieważ rodzaj ten ulegał od złożenia do złożenia zmianom np:

gold-dust	: pył składający się ze złota
gold-fever	: gorączka za złotem
gold-foil	: okucie ze złota, itd.

uważano, że klasyfikacja złożów ze względu na ich znaczenie jest niemożliwa. Cechy znaczeniowe oraz relacje między znaczeniami, znajdujące się po stronie rzeczywistości pozatekstowej, stanowią przedmiot zainteresowań językoznawcy o tyle, o ile po stronie tekstu istnieją elementy językowe, które je komunikują. Analiza formy złożów wykazała jako czynniki komunikujące morfemy składowe złożenia oraz regularny związek syntagmatyczny między nimi. Morfemom odpowiadają po stronie rzeczywistości pozatekstowej znaczenia, zaś regularnemu związkowi syntagmatycznemu odpowiada regularny związek determinacyjny. Nie istnieje natomiast po stronie tekstu żaden czynnik formalny, który komunikowałby rodzaj związku determinacyjnego. Fakt, że używający języka rozumieją rodzaj

relacji determinacyjnej w stały, określony sposób, wynika z faktu zwanego przez Bühlera *Sachsteuerung*. Używający języka posiada pewną sumę wiadomości o przedmiotach i zjawiskach otaczającej go rzeczywistości. Dotyczy to również przedmiotów i zjawisk oznaczanych przez elementy tekstowe. Spotykając w złożeniu morfemy, np. *Sommer* oraz *Anzug* w relacji determinacyjnej, używający języka wie, że rodzaj relacji może być jedynie; *ubranie*, które nosi się w *lecie*, a nie np. które jest zrobione z, co jest jedynie możliwe w złożeniu *Leinenanzug*. Rodzaj relacji nie bywa komunikowany za pomocą elementów tekstowych, lecz jest wynikiem wiedzy o oznaczanych elementach. Tym samym nie należy on do znaczenia złożenia. Wiedza o oznaczanych przedmiotach nie zawsze określa jednoznacznie rodzaj relacji determinacyjnej. Istnieją wypadki, gdzie wiedza dopuszcza większą ilość rodzajów relacji, np.:

Goldwage	:	waga do ważenia złota
		waga ze złota
Länderkampf	:	walka o kraje
		walka krajów

W takim wypadku kontekst lub konsytuacja jest determinatorem jednego rodzaju relacji.

Ze względu na znaczenie odróżnia się w dotychczasowej literaturze złożenia determinacyjne, o których dotychczas była mowa, od złożzeń kopulatywnych, charakteryzujących się tym, że znaczenia składowe nie znajdują się do siebie w stosunku podrzędności lub nadrzędności lecz w stosunku równorzędności. Analiza stosunkowo nielicznych przykładów, występujących w językach zachodniogermańskich doprowadza do wyodrębnienia różnych zjawisk, istniejących w klasie złożzeń kopulatywnych, uważanej dotychczas za jednolitą. Pierwsza grupa obejmuje przykłady typu *Prinzregent*. Złożenie to rozumieć można jako 1. panujący, który jest księciem, 2. księżę, który jest panującym, 3. osoba, która jest księciem i panującym. Sytuacja trzecia przesądziła zapewne o zaliczeniu złożzeń tego typu do klasy złożzeń kopulatywnych. O ile w tym wypadku relacja kopulatywna jest jedną z możliwych, to np. między członami złożenia *Königin-Mutter*, *Prinzgemahl*, zaliczanego potocznie do tej samej klasy,

relacja taka nie istnieje. Nie każda osoba, będąca królową a zarazem matką, bywa określana wyrażeniem *Königin-Mutter*, nie każdy książę, będący małżonkiem, wyrażeniem *Prinzgemahl*. Chodzi tu o fakty jednostkowe, wyłamujące się spod prawa gramatycznego. Stosunkowo liczniejsze są złożenia przymiotnikowe tej klasy, pozwalające na uchwycenie prawa gramatycznego. Złożenia typu *rotgelb* mogą stanowić złożenia determinacyjne, względnie kopulatywne. W pierwszym wypadku akcent spoczywa na członie pierwszym, szyk morfemów składowych jest nieprzestawialny, w wypadku drugim występuje akcentuacja obu członów, szyk morfemów składowych jest przestawialny, por. *diese Farle leuchtet rotgelb* (jeden kolor). *Die Fahne ist rotgelb, die Fahne ist gelbrot* (dwa kolory). Nie wszystkie jednak przymiotnikowe złożenia kopulatywne pozwalają na zmianę szyku morfemów składowych, szyk często bywa konwencjonalnie ustalony, a znaczenie zleksykalizowane.

V. FUNKCJA SKŁADNIOWA ZŁOZEŃ

Ponieważ język stanowi system semantyczny dwuklasowy (słownictwo i składnia), elementy języka fungują zarówno jako człony jednej, jak i drugiej klasy, pełnią funkcje zarówno semantyczne, jak i składniowe. W zakresie znaczenia i składni odróżnia się funkcje prymarne i sekundarne. Prymarna funkcja semantyczna rzeczowników zachodzi, gdy stanowią one symbole przedmiotów i zjawisk, sekundarna, gdy są symbolami cech. O prymarnej funkcji składniowej rzeczowników mówi się, gdy fungują jako elementy determinowane, o sekundarnej zaś, gdy fungują jako elementy determinujące. Odwrotnie z przymiotnikami. Tu prymarna funkcja semantyczna zachodzi, gdy przymiotnik jest symbolem cechy, sekundarna, gdy symbolizuje przedmioty lub zjawiska. Prymarna funkcja składniowa przymiotników ma miejsce, gdy przymiotnik bywa elementem determinującym, funkcja sekundarna, gdy jest elementem determinowanym. Ponieważ elementy językowe pełnić mogą równocześnie funkcje semantyczne i składniowe, zachodzić mogą cztery następujące sytuacje:

1. rzeczownik z funkcją prymarną semantyczną i prymarną składniową np. *Tischtuch*,
2. rzeczownik z funkcją prymarną semantyczną i sekundarną składniową, np. *Stuhllehne*,
3. rzeczownik z funkcją sekundarną semantyczną i prymarną składniową, np. *Rotbart*,
4. rzeczownik z funkcją sekundarną semantyczną i sekundarną składniową, np. *rotbärtig*.

Rzeczowniki z prymarną funkcją semantyczną, wchodzące w skład złożeń, były przedmiotem analizy rozdziału poprzedniego. W tym miejscu interesują nas wyszczególnione sytuacje 3. i 4. Złożenia, których ostatni człon pełni funkcję semantyczną sekundarną (funguje jako nazwa cechy), określa się jako złożenia egzocentryczne lub posesywne, nie czyniąc na ogół rozróżnienia między funkcją egzocentryczną i posesywną. Zależnie od rodzaju funkcji składniowej odróżnić należy:

1. Złożenia egzocentryczne z prymarną funkcją składniową,
2. Złożenia egzocentryczne z sekundarną funkcją składniową.

W obrębie grupy pierwszej osobno potraktować należy:

- a. złożenia egzocentryczne bez sufiksu derywacyjnego (*Rotbart*).
- b. złożenia egzocentryczne ze sufiksem derywacyjnym *Dickhäuter*, *threemaster*).

Analiza przykładów, należących do grupy 1a, wykazuje bez wyjątku wszystkie cechy, właściwe złożeniom endocentrycznym (z prymarną funkcją semantyczną). Jedyną cechą odróżniającą złożenia egzocentryczne tej grupy od złożeń endocentrycznych, to sekundarna funkcja semantyczna złożenia, (= funkcja egzocentryczna). Zbadanie obszernego materiału języków zachodnio-germańskich dowodzi, że członem determinowanym złożenia jest zawsze rzeczownik, którego znaczenie (będące symbolem cechy), znajduje się w stosunku posesywnym do osoby lub rzeczy, które wnosi do znaczenia złożenia wiedza o przedmiotach oznaczanych przez morfemy składowe. Złożenia tej grupy oznaczają zawsze kogoś lub coś, co posiada element rzeczywistości, oznaczony złożeniem. Np. *Rotbart* to ktoś, kto posiada rudą brodę, przy czym nieważne jest, czy ten ktoś jest człowie-

kiem, zwierzęciem lub ptakiem. Fakt występowania w omawianych złożeniach tylko rzeczowników, mogących znaleźć się w stosunku posesywnym, tłumaczy fakt ograniczenia funkcji egzocentrycznej złoża tej grupy do stosunku posesywnego. Dlatego określenie „złożenie posesywne” nadaje się tylko dla tej grupy złoża egzocentrycznych. Ponieważ złożenie nie może być równocześnie egzocentryczne i endocentryczne, lecz przeciwnie jest albo jednym albo drugim, za wykładnik formalny funkcji egzocentrycznej ograniczonej do stosunku posesywnego, należy uznać sam fakt kompozycji.

W świetle powyższego, złożenia egzocentryczne z sufiksem derywacyjnym, będącym wykładnikiem formalnym funkcji egzocentrycznej tej grupy, należy uznać za oddzielną grupę złoża egzocentrycznych. Analiza materiału tekstowego dowodzi, że w tej grupie złoża ograniczenie funkcji egzocentrycznej do stosunku posesywnego nie istnieje, obok tego stosunku występują wszelkie możliwe stosunki egzocentryczne. Np. hol. *āriewieler* to coś, co posiada trzy kółka, (niem. *Dreirad*), ale np. *buitenlander*, to ktoś, kto jest obywatelem innego kraju. Określenie tej grupy złoża jako złoża posesywnego jest niewłaściwe. Stosunek posesywny, chociaż występuje, jest tylko jednym z licznych stosunków egzocentrycznych.

Złożenia egzocentryczne ze sekundarną funkcją składniową, to przymiotniki egzocentryczne z sufiksem derywacyjnym, stanowiące derywaty odrzeczownikowe. Odróżnić należy cztery grupy:

1. Drugi człon złoża występuje również poza złożeniem,
  - a. przy czym istnieje również złożenie rzeczownikowe egzocentryczne: *rotbärtig, bärtig, Rotbart*,
  - b. przy czym nie istnieje odpowiednie złożenie egzocentryczne: *sonntāglich, tāglich, Sonntag*.
2. Drugi człon złoża nie występuje poza złożeniem
  - a. przy czym istnieje odpowiednie złożenie egzocentryczne: *rotāugig, Rotauge*,
  - b. przy czym nie istnieje odpowiednie złożenie egzocentryczne: *oberflāchlich, Oberflāche*.

Rodzaj funkcji egzocentrycznej w grupie 1. (zarówno a jak b) jest taki sam, jak w przymiotniku niezłożonym *bärtig* „posiada-

jący brodę", *rotbärtig* „posiadający rudą brodę”; *täglich* „codziennie”, *sontäglich* „co niedzielę”. Fakt, że obok złożenia przymiotnikowego istnieje egzocentryczne lub endocentryczne złożenie rzeczownikowe, jest tu bez znaczenia. Rodzaj stosunku egzocentrycznego nie jest zależny od rodzaju tego stosunku zachodzącego w złożeniu rzeczownikowym. Tak np. w złożeniu *feinsinnig* występuje stosunek posesywny „posiadający zmysł delikatny”, podczas gdy złożenie rzeczownikowe nie jest złożeniem posesywnym. Inaczej w grupie 2. Ponieważ obok złożenia przymiotnikowego istnieje tylko złożenie rzeczownikowe, brak zaś przymiotnika prostego, rodzaj funkcji egzocentrycznej złożenia przymiotnikowego jest taki sam, jak w złożeniu rzeczownikowym, np. *rotäugig* „stosunek posesywny”, *Rotaugen* — złożenie posesywne *oberflächlich* — stosunek nieposesywny, *Oberfläche* — złożenie nieposesywne.